

Др Чедомир М. Лучић

ПРЕВИРАЊА У РАШКОЈ ОБЛАСТИ КРАЈЕМ 19. И ПОЧЕТКОМ 20. ВЈЕКА

Последње деценије 19. вијека област Старе Рашке преживљавала је у посебним околностима.

Окупаторске смјене у Босни и Херцеговини послије Берлинског конгреса, долазак аустријске солдатске чак и у неке њене градове (Пљевља, Пријепоље, Прибој) битно су утицали на стварање нових облика живота и рада, али и на формирање другачијих форми политичког расуђивања.

Док су за српско становништво ових крајева, тада главни непријатељи били Турци, сад су се појавили нови, који су могли бити и потенцијално опаснији. Ово тим прије што су долазили са цивилизованијих европских меридијана и били искуснији у манипулисању народном вољом и осјећањима. Уско гледано, могли су да се понашају као доносиоци реформи, па и као заштитници грађанских слобода. Дакле, сушта супротност дотадашњем вишевијековном спахијском систему. Тај систем који је већ био "дојадио" свакоме, и даље је настојао да се одржи, у минималним нијансама конзервира, и као такав продужи своје постојање.

Ново раздобље за ову област најављивало је ширење двије државе, Црне Горе и Србије, чије су (и историјски и етички) оправдане жеље за тим (етнички и културно) просторима била све израженије.

Истина, Србија и Црна Гора нијесу прелазиле ивицу стрпљења коју су диктирале тадашње политичке прилике у Европи. Обје су пажљиво припремале јавно мјење у својим политичким границама и истовремено одржавале везу са српским првацима из Рашке и Полимља. Ако је, повремено, искрсавала и суревњивост династија, што се настављало и

послије мајског преврата 1903. она није била видније испољавана, јер то наравно, није одговарало глобалним интересима Црне Горе и Србије.

У покушају да лакше одрже свој управни ауторитет на овим теренима Турци Рашку и Полимље подијелише на двије административне јединице (ткз. санџаке): Пљеваљском санџаку је припало Пријепоље и Прибој,¹ а нешто касније, и област Колашин. Сјенички је обухватао: Бијело Поље, Беране, Рожаје и Нови Пазар.

У оба круга (крајем 19 вијека) могло је живјети око 200.000 становника (нешто више од једне петине у градовима).²

То је вријеме када се и овдје појављује индустријска роба, првенствено из Аустро-Угарске. Та роба је преко Босне и Херцеговине стизала у два санџака. Ово је утицало на брже раслојавање становништва, убрзано социјално раздвајање које је и раније било изражено. Попито је турски "земан" био при крају своје моћи, овдје се то манифестовало у још јачој похоти појединих отоманских силника. Све ово је појачавало незадовољство. Хајдучија, која је овдје вјековима имала своје упориште, још више је појачала акције, па су немир и несигурност биле општа појава.

У оронuloј Турској Царевини, чије су издисаје очекивале велике силе и балканске државе, посебно Србија и Црна Гора, јавиле су се двије политичке концепције. Младотурци су били заговорници прве концепције. Сматрали су да се провођењем реформи, а то значи радикалним промјенама у системском смислу, слично грађанској Европи, могу одржати постојеће позиције Отоманске Империје. Друга се залагала за статус кво. Док је прву подржавала турска младеж (школована у европским метрополама), друга је упориште налазила у агама и беговима, који су (према спахијском систему) до тада имала не само повластице у политичком смислу већ и већа имовинска права. Феудалном турском поредку, дакле, били су одбројани дани. Антагонизам између ове двије струје појачавао се све више, да би, на крају кулминирао турском револуцијом.

Двојна монархија помно је пратила стање у расклиманој Отоманској Империји, са нарочитим освртом на област Рашке. Но, ту је и било најтеже. На земљу су полагали право, ипак, прво Турци, затим

---

¹ Колашин је припојен послје 1908. године и младотурске револуције. Иначе, раније је био у саставу сјеничког санџака.

² Турски попис из 1911. године помиње 217.716 становника (у градовима 40 376). - Детаљније, Вукоман Шалипуровић: Културно-просвјетне и политичке организације у Полимљу и Рашкој 1903-1912. - Нова Варош, 1972. стр. 3.

(потенцијално) Аустрија, док су Србима чија је земља ускраћиване и помисли на тако нешто.

Кад је Фрањо Јосиф 5. октобра, 1908. године прокламовао анексију Босне и Херцеговине, одлучио је да (тактичким потезом) умири султана. Наиме, наредио је повлачење из пљеваљског сандака. Истовремено је (наравно привремено) одустао од даљег залагања за продор према Митровици.³

Аустријска дипломатија је своје освајачке апетите дугорочно планирала, али не више продор преко области Рашке него директно правцем (у ширем територијалном смислу) Дрина- Србија -Бугарска, тј. нишавско-маричким путем, главном стратегијском саобраћајницом. При таквим преокупацијама чак јој (сматрајући то привременим), у крајњем случају, није ни сметало ако дође до укључивања Србије и Црне Горе у рат за ослобођење тих територија.⁴ Пошто је знао за суревњивости између двије династије (у Србији и Црној Гори), Беч је рачунао да ће, ако се упусте у рат због овог подручја, доћи до међусобног сукоба и да неће моћи да се договоре о подјели. Није искључено и да је Аустрија (посредством, својих агената) дјеловала да се код Турске учврсти убјеђење да ће се против ње окренути ове двије државе (Србија и Црна Гора) као неоснована турска претпоставка да двојна монархија има било какве планове за продор према Косову преко територија које су биле под турском управом.

Почетно схватање да је Аустрија анексијом направила неправду Србима и Турцима почело је јењавати код последњих, јер је подмукла бечка дипломатија успјела скренути пажњу са себе на Србију и Црну Гору. Иако је (на почетку) било разумних муслимана који су турским војницима савјетовали да са Србима коректно поступају, убрзо је дошло до опште поларизације међу становништвом. Надвладали су, најзад, локални интереси.⁵

Новчана надокнада, коју је Турска добила за уступање Босне, имало је пресудну улогу у њеној спољној политици. То се убрзо осјетило и овдје. Младотурци, који су се на почетку истицали као поборници реформи у корист свих, убрзо открише своје право лице. Умјесто да раде на отклањању узрока који су довели до угњетавања српског становништва,

³ Детаљније, Први балкански рат, 1912-1913. у издању Истор. института ЈНА - Београд. 1949. 162.

⁴ Јован М. Јовановић: Борба за народно уједињење, 1903-1908, Београд - стр. 110, 138. Такође, цит. дјело Потемкина, 164.

⁵ Државни Секретаријат иностраних послова, п. п. - р. 49, бр. 7101 - Извјештај царинарнице, Јавор од 26. 12. 1908. године.

још више су га појачавали. Чак су почели насељавати (из Босне, па и Македоније) мухаџири, а они су отимали земљу српским сељацима. Отимана је и манастирска земља и пљачкана друга добра.⁶ Многи муслимански одметници (а турска власт их и није гонила) пљачкашким упадима у села, стварали су несигурност и угрожавали опстанак српског становништва. Разне дажбине и други намети још више су отежавали несносно стање. Србија и Црна Гора, иако живо заинтересоване за ослобађање и припајање ових крајева својим државама, обесхрабрене пасивним односом Русије, нијесу могле ништа предузети. То је упућивало народ на самоорганизовање.

Формиране су веће хајдучке чете које су вршиле одмазду за учињене турске зулуме. Потајно су се наоружавале (углавном, из Србије), а у вријеме јачих турских потјера склониште тражиле на теренима ужичког краја. Тако је почео јачати комитски покрет. Да би се правилно усмјерила његова снага, а у циљу организованог дјеловања, успостављена је тијесна веза са Централним одбором "Српске одбране". Иначе, овај одбор је још од 1905. године (кад је и основан у Београду) имао главни задатак окупљање свих снага отпора, али се за комитски покрет још тјешње везивао тек после 1909. године. Управо, тада је било јасно да од раније прокламованих, тобоже демократских, реформи нема ништа.

Уз прећутно одобравање Српске владе и њене декларативне изјашњавање да се "не мијеша" у стање на турској територији, радио је Одбор у Ужицу. Главни му је задатак био руковођење комитским покретом на подручју Полимља.

По налогу војног министра Србије дошло је до општег (наравно, тајног) наоружавања становништва ових крајева. Услиједили су и илегални преласци српских официра ради успостављања веза са виђенијим људима, а и из потребе топографског испитивања терена. Таква сарадња довела је до стварања Пројекта Одбора у Ужицу.⁷ На његовој изради и утврђивању коначне верзије радио је артиљеријски капетан Ускоковић. Ево тог документа:

---

⁶ То је учињено и манастиру у Друглићима. Опширније, Шалипуровић, цит. дјело, стр. 303.

⁷ Дипломатски архив Државног секретаријата за иностране послове, П. П, р 122, бр. 190 - Начелник округа ужичког, Ужице, 21. 8. 1909. - Министарство иностраних дела.

ПРОЈЕКАТ

Организације српског живља у новопазарском санџаку, састављен према наређењу господина Министра војног од 14. маја тек. године (109). Пов. бр. 1914. и усменим инструкцијама Команданта дринске дивизијске обалсти.

I

Циљ организације

Српски живаљ у новопазарском санџаку организује се:

1. Ради спречавања даљег уплива Аустро-Угарске у овом крају и ради оружаног отпора на случај њеног упада.

Истичем на чело овај циљ организације колико због тога што ће уплив Аустро-Угарска у овом крају бити најглавнији фактор противу кога ћемо имати да се боримо, толико и нарочито због тога, што ће овакав циљ моћи згодно да послужи као фирма пред очима Турака, позади које се уствари крије организација српског елемента противу свију и свакога ко његовим интересима уди.

2. Ради оружане помоћи на случај рата Србије и Црне Горе противу Аустро-Угарске или Турске.

3. Ради одржавања своје наукономности и ширења просвјетно-црквених установа у овом крају. Овај део циља организација добија данас нарочито важност једно због тога што младотурци, познати са свога шовинизма, показују и сувише мало трпеливости према национално-просвјетним и црквеним установама Срба, налазећи поглавито ослонца у томе, што српска народност ни до данас није званично призната у Турској, друго и нарочито због опасности од насељавања мухамеданаца из Босне и Херцеговине у ове крајеве. Ови исељеници, којима турске власти чине све могуће олакшице, прете да сасвим прореде српски живаљ, који се, једно због неродних година, друго због незгодног аграрног положаја и сам исељава из ових крајева. Имао сам прилике да се уверим, путујући границом, о насељавању Турака из Босне и Херцеговине по чисто српским селима, као и да видим врло велики број наших људи из Санџака који беже овамо код нас, да траже рада, а од којих се извесно ни половина неће вратити више у своје крајеве.

4. Ради вршења службе повереника и ширења извештаја од политичког и војничког значаја.

II

Предходни услови

Да би се осигурао успех у раду организације неопходно је потребно:

1. Да се, по овом питању, још одмах и у почетку, осигура споразуман рад Министарства спољних послова, финансија и војног.

2. Да се у овом погледу постигне компромис са Црном Гором, јер искуство ранијих година показује, да се још одмах у почетку, наилази на суревњивост Црне Горе као на једну од најозбиљнијих сметњи у овом послу. Овај компромис, мислим, да би се најлакше могао постићи поделом сфера рада, при чему би се Црној Гори уступио, ради извођења организације, крај од њене границе па до линије: Бијело Поље-ток реке Теотине.

И иначе, овај крај стоји више под утицајем Црне Горе, где она има неколико школа, чије учитеље плаћа, док ми имамо свега две школе, у Мељаку и Оћевини, па и он есу ближе северо-источној граници овога одсека.

3. Пошто ће, као што се из доцнијег излагања да видети, носиоци ове организације бити поглавито наши учитељи, које ми данас издржавамо, потребно је да се њихово материјално стање, уколико је могуће, побољша. Њихови су доходи данас уистину тако мали, да они животаре од данас до сутра. Побољшање њиховог материјалног стања не би требало да буде као награда за овај рад, већ само као средство да би се они могли боље посветити овом послу. И од овога даље не би тебало ићи, бар у почетку. Јер ако му почнемо плаћати не да би (радили) већ да би хтели радити доживећемо да, у овом најчистијем крају српском, купујемо једног дана Србе за паре.

4. Апсолутно је потребно, да се диференције које постоје између директора и професора пљеваљске гимназије с једне и готово свију учитеља у Санцаку с друге стране, изравнају. Мени су непознати узроци њиховог међусобног трвења, као и ко је овде крив, али ми је познато да учитељи неше да раде са директором и професорима пљеваљске гимназије, заједнички, на овом послу и ове њихове распре највише уде нашим стварима у овом крају.

5. Рад ове организације ваља да иде упоредо са радом Српске народне организације, која иако сада у повоју, ипак под видом једне политичке странке, врло успешно ради на организовању српских црквено-школских општина у целој Турској. Ако се на овом послу продужи радити са оном

вољом како се почело после пролетошње скупштине у Скопљу, овај ће рад припремити врло плодно земљиште за успех организације о којој је реч у овом Пројекту.

6. Неопходно је потреба да се за управника царинарнице на Јавору и Кокином Броду доведу људи са којим а се може на овом послу радити. Управник царинарнице на Јавору врло је важна чињеница у овом погледу. Када би на овом месту био човек довољно упознат са политичким приликама уопште у овом крају царинарница на Јавору била би српски конзулат за овај крај, само на нашем земљишту.

III

Територијално простирање организације

Како мени стоје на расположењу само подаци за део Санцака од босанске границе до линије Бијело Поље- Сјеница, то се и овај Пројекат односи на рад на овој просторији. За део Санцака до Пећи и Митровице намам података нити се они са ове стране могу прикупити.

Под претпоставком да се Црној Гори уступа део Санцака од њене границе до линије Бијело Поље- ток реке Ђеотине,⁸ просторија организације која би се изводила са наше стране, захватила би средњу и доњу водопаду Лима и граничила би се са северо-запада, границом Босне, од места где ову сече ток реке Ђеотине, па до наше границе код тремеђе; са северо-истока нашом границом од тремеђе до стране Грличак; са југоистока линијом Сјеница - Усовуол - Бијело Поље; са југо-запада линијом Бијело Поље - ток реке Ђеотине.

IV

Систем управе, главни носиоци

I

Територијална подела организације

1. Ради управе овим пословим потребно је, да се у Београду образује одбор од 3-4 члана, у који би ушли представници Министарства спољних послова, финансија и војног.

Дужност овог одбора била би, да руководи свима пословима организације преко свога Извршног одбора и да стоји у непоредној вези са Министарством спољних послова, финансија и војним.

---

⁸ Ријеч је о ријечи Ђехотини.

2. Да се у Ужицу образује Извршни одбор за непосредно одржавање везе са главним предстаницима организације у Санџаку. Ова веза одржавала би се помоћу повереника који већ постоје и данас дуж наше границе, као и помоћу управника царинарнице на Јавору и Кокином Броду. У овај Одбор могли би ући 2-3 члана од људи, који хоће и могу да раде на овом послу.

3. Да се на самој територији Санџака установи Централни одбор за управу овим пословима, према наредбама Главног одбора из Београда. Овај Одбор могао би се највише састојати од 3-4 члана. Најприродније би било да у овај Одбор уђе директор пљеваљске гимназије, један управитељ основних школа, један представник цркве, кога одреди српска епархијска управа и један виђен човек из Санџака, кога би они сами изабрали.

Како су Пљевље уопше и политички и културни центар овога краја, најприродније је да седиште овога Одбора буде у њему.

4. Главни представници и носиоци организације да буду српски учитељи и свештђеници. Истина, међу овим последњим наћи ће се врло мали број који ће моћи и хтети радити на овом послу, јер су већина од њих људи мало просвећени, којима су лични интереси пречи од свега и од којих прости народ овога краја можда има више интереса него користи.

5. Под претпоставком да Црној Гори, ради извођења организације, уступи појас од њене границе до линије Бијело Поље- ток реке Ђеотине, да се остала територија Санџака подели на 4 главна одсека, са центрима у Пљевљима, Пријепољу, Новој Вароши и Сјеници, у одсек са центром у Пљевљима дошле би школе у селима: Отиловићу, Илином Брду, Обарде, Крњачи, Ритошићу, Хоћевини и Маљаку са селима која овим школама припадају и која би им се придодала.

Последње две школе на левој обали Ђеотине служиле би и као веза организације која би се изводила са наше стране и организације која би се изводила из Црне Горе.

У одсек са центром у Пријепољу дошле би школе у Тоцима, Голешима, Прибоју, Бањи, Сељанима и манастира Бање и Милешево са селима која им сада припадају и која би им се доцније придодала.

У одсек са центром у Новој Вароши: школа у Бистрици, Штиткову, Буковику и Радијевићу, са селима која овим школама припадају и која би им се доцније придодала.

У одсек са центром у Сјеници: школе у Лопижама, Аљиновићима, Страњанима, Пећарској, Суводолу, Штављу и Билјелом Пољу, са припадајућим им селима.

Оваква подела слаже се са већ устаљеном и на пракци опробаној подели управе и надзора школа.

На челу сваког главног одсека стоји шеф организације, чије су дужности: 1. Да, према наређењима Централног одбора, руководи пословима организације у сваком одсеку, одржавајући везу са Централним одбором и потчињеним учитељима, лично и средством изабраних повереника. 2. Да изврши поделу села према школама, уколико ова до сада није извршена.

Дужности појединих учитеља, као непосредних извршиоца организације, биле би: 1. Да у сваком селу, које њиховој школи припада, као и у онима која им се придодају, прикупе податке о свима нашим сигурним људима, којим се, на случају потребе, може оружје раздати. 2. Да у сваком селу изабере 1-2 потпуно сигурна човека, који ће бити представници и вође сеоске организације. 3. Да припреме народ за пријем оружја у датом моменту. 4. Да организују, с обзиром на месне прилике, пролазе за пренос оружја од наше границе до свога и суседног одсека и преда(ју) у сигурна места, где би се ово оружје могло сместити пре но што би се раздало народу. 5. Да прикупљају и достављају све податке од политичког и војничког значаја у свом крају. 6. Да допуне већ постојећу мрежу повереника и осигурају стално и правилно функционисање ове службе. 7. Да прикупљају и достављају податке о свим људим а који нашим интересима, ма на који начин, уде.

V

О ружана, материјална и новчана средства организације

Када би се и имали тачни и сигурни подаци о броју наших људи, потпуно поузданих у новопазарском санцаку, ипак не би било целисходно одмах наоружати цео овај крај, а ево зашто: 1. Овакав рад, па ма како он био ваљано припремљен и тајно извођен, не би могао остати неопажен ни од Турака, а још мање од многобројних агената Аустро-Угарске, којима је овај крај готово преплављен.

2. Рђаве економске прилике овог краја, материјално стање Срба готово сведено на нулу, нерешено, или боље рећи по наш елеменат рђаво и несрећно решено аграрно питање, поред великих намета од стране државе и рђаве системе купљења ових намета (продаја десетине, на јавним лицитацијама, приватним лицима-махом шпекулантима) и уопште несрећно стање у Турској, чине да су наши сународници у овом крају стално незадовољни својим положајем. Потребна је једна или две народне године и мало више строгости у прикупљању државних прихода, или каква

ровења са стране ради произвођења нереди, за које је овај некултурни крај веома погодан, па да дође до отворене буне можда у времену кад би је ми, због општих политичких прилика, најмање жељели. Не моћи тада потпомоћи ове људе и оставити их својој судбини, било би по нас у најмању руку непопуларно.

Ето због чега се потпуно слажем са мишљењем готово већине људи из тога краја, којима су политичка и опште прилике тамо добро познате, зашто овај народ не треба одмах и у великој мери наоравати. Много је целисходније решење овога питања, ако се с наше стране припрема сместишта оружја и муниције у местима одакле се брзо могу транспортовати до границе и одатле организују путеви - пролази за брзо убацивање и раздавање овога оружја и муниције нашим људима у Санцаку. Тако, са наше стране могло би се оружје и муниција припремити и сместити у Ужицу и барутном магацину у Ивањици одакле се може за једну ноћ, у мањим количинама и кад наступи потреба, одвлачити на границу, из Ужица на Кокин Брод а из Ивањице на Јавор. Одатле би се оружје и муниција убацивали на већ организованим прелазима у сам Санцак.

Пошто се на територији, између босанске границе, Лима, наше границе и Сјенице, налазе готово сва сама српска села то организација ових путева и наоравања овога краја не би наишла на тако велике тешкоће.

Већ теже (би) ишло са убацивањем оружја у села на левој обали Лима, због тешког пролаза преко њега, нарочито кад је вода велика и због оскудице мостова и сталне посаде турске на њима. Да би се, пак, организовали ови прелазни за убацивање оружја шефови организације појединих главних одсека имали би, с обзиром на месне прилике, да одреде места преко којих ће се ово оружје преносити, да пронађу потпуно сигурне људе, који ће овај пренос вршити, као и места где ће се ово оружје сместити пре но што се народу почне раздавати.

Тако на пример пут који би служио за убацивање оружја с наше стране Крајчиновице, која је по своме положају за ово врло погодна, ишао би између турских караула, Црни врх и Љесковац, преко села Ђурђевићака манастиру Бања, где би се нашло места за његов привремени смештај и одакле би се лако могло растуриати за цео крај око Прибоја. Из овога краја могло би се оружје, било скелом која ради преко Лима у близини Бање, било газом, кад је вода мала, пренети у села Голеша где има наша школа, за наоравање краја између Лима и реке Сутјеске.

Од Голеша организовао би се пут преко села Тоци у Крњачу (у оба места има наша школа) за наоравање краја северно од Пљеваља до границе Босне.

За наоружање краја око Нове Вароши могао би се организovati пут или од наше стране Клак, преко чисто српског села Рутоши или од Коконог брода преко села Лизића ка селу Бистрица, где има наша школа, и одатле преко села Косатице ка Пријеполу и манастиру Милешеву. Одавде би пут водио преко Лима за село Обарде (српска школа) за наоружање краја северно од Пљеваља до границе Босне.

За наоружање краја око Сјенице, могао би се организovati пут од Јавора, преко српског села Љеповевића ка Буковару, где има наша школа и одатле, обилазећи турска села Кладницу и Урсуне, ишао би пут ка селу Лопижама, где такође има наша школа.

Подробна организација ових путева ствар је појединих шефова главних одсека и појединих учитеља, којима су прилике за овај посао најбоље познате.

Немам ни приближних података на основу којих бих одредио број пушака за ово наоружавање.

Свакојако да би за ово наоружање била најзгоднија пушка система "Мартин", али како их ми немамо у довољној количини могла би се употребити пушка система "Бергановаг", а у крајњем случају пушке М 80 год.

Иако сада не би било целисходно отпочети са потпуним наоружавањем ових крајева, ипак би било врло корисно појединим нашим, потпуно сигурним људима давати пушке, нарочито онима који служе као повереници било дуж границе било дубље у унутрашњости Санцака и нарочито онима, који би се доцније на случај потребе употребили за пренос оружја у већој количини.

Ово наоружавање имало би нарочито сврху, да се тим људима покаже, како се данас више води рачуна о њима него некад. И за ово наоружање не би требало више од 100-150 пушака, а радило би се само са оним људима које препоручи Централни одбор или поједини шефови одсека.

Ако се већ нема пушка система "Мартин", могле би се за ово наоружање узети пробране пушке система "Пибодијевац". Њих и данас има у Санцаку и готово се слободно могу носити у Турској.

Баш кад би се код појединаца, ма и по достави, ухватиле, ипак их турске власти не би могле због тога гањати, јер и данас поједини сељаци из Турске купују од наших или преко наших сељака ове пушке под изговором да им ово оружје треба за чување стоке.

Раздавање ових пушака могло би се вршити повремено и на самој граници или и у Ужицу и овај посао не би падао у очи, јер се посве дневно ове пушке продају нашим сељацима.

Што се тиче новчаних средстава организације, мислим да начелно треба давати само толико колико је потребно појединим људима, који на овој организацији раде, за њихов трошак кога учине путујући од места до места.

Ако би се Централном одбору ставила на расположење сума од 1000 дин. годишње, не би требало дати више појединим шефовима одсека од 200-250 динара годишње а појединим учитељима од 100-150 динара. Целокупна сума за овај циљ износила би годишње од 3000-4000 динара.

При крају овог Пројекта ја морам да признам, да је он и врло површан и врло непотпун. То долази услед тога што нисам апсолутно могао прикупити више података за његову израду и што и мени нису прилике у новопазарском санџаку тако познате, да бих израдити пројекат, који би имао толико стварне предности, да би се по њему могао рад на организацији почети. Једини начин да се о оваквог пројекта дође јесте, да се сада о распусту основних школа у Санџаку, који настаје после 15. овог месеца, позову: директор пљеваљске гимназије, 1 - 2 управитеља основних школа, 1 - 2 учитеља из Санџака, који би при Министарству спољних послова, уз припомоћ стручног војног лица, могли израдити пројекат на основу кога би се могао отпочети рад на организацији,

Поред тога што би се на тај начин све ствари по овом питању могле боље и свестраније претрести, ово је и једини пут да се дође до споразумног рада између учитеља и директора пљеваљске гимназије, која установа за ој крај представља српски конзулат у Пљевљима.

Без овога споразума рада, цео овај посао је проста бесмислица.

Мислим да би било врло добро ако би се, поред директора пљеваљске гимназије позвали ови управитељи и учитељи основних школа: Стеван Самардић из Нове Вароши, Сретен Вукосављевић из Пријепоља, Јосиф Јевђевић из Пљеваља, Алекса Јовичић из Сјенице и Миладин Симић из Бање. Њихов долазак у Србију не би падао у очи, пошто они и иначе о распусту прелазе код нас.

Како се сада налази у Београду са службом пеш. капетан г. Чедомир Поповић, који је на овим пословима, док је овде у Ужицу био, доста радио, могао би заједно са њима учествовати у изради пројекта организације."

Пројекат је датиран 3. јуном 1909. године са назнаком: "У Ужицу", а потписао га је арт. капетан Ми. М. Ускоковић.

Привремена осцилација, која је због политичких прилика, наступала у погледу помагања и организовања српског становништва, била је само привремена. Организоване комитске дружине, од којих су неке (као Петра Петровића Азањца) имале и до 100 људи, углавном су се повиновале упутствима добијеним од Одбора из Ужица.

Рад на наоружавању Срба и њиховом припремању на устанак у Рашкој и Полимљу нарочито се појачао од јануара 1912. године, кад је министар војске генерал Степа Степановић издао наредбу за његово провођење.⁹

Турци су, такође организовано, почели претресати села и убијати становништво које се супротстављало. Стање је постало толико експлозивно, да се могло, сваког тренутка, претворити у општи устанак.

Међутим, разумном политиком српских власти које су преко Одбора утицале, то је одлагано до октобра 1912. године. Кад је 18. дана тога мјесеца дошло до објаве рата, прилике за ослобођење Рашке и Полимља биле су сазреле. За само двије седмице коначно су ослобођени ови простори.

Тако је, добро организованим и правилно руковођеним комитским покретом, искоришћена општа снага народа.

И на крају, ваља нагласити да док је овај покрет био систематски припреман, на теренима области Рашке, који су се сматрали гравитационим или интересним подручјима Црне Горе, био је потпуно стихијан. Стога се тамо покрет претварао у обичну пљачкашку хајдучију. Циљ напада није било само турско становништво већ и српско.

---

⁹ Генерал Степа Степановић - Министарство војно, Београд, 21. 1. 1912. Архив ДСИН-а П. П. р. 105, бр. 340. (П. П. значи пропагандно просвјетно одјељење).

Др Чедомир Лучич

БЕСПОРЯДОК В РАЦКОЙ ОБЛАСТИ К КОНЦУ XIX И НАЧАЛА XX ВВ

Резюме

Комитское движение на территории Рацкой области которая присоединена Сербии, организовано много лет раньше её освобождения от турок. Его организацию помогала Сербия что оказалось очень удачным при возможности кратковременных сражений против турок.